

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Любов ЖВАНКО

докторка історичних наук, професорка,
провідна фахівчиня науково-дослідної частини,
Харківська державна зооветеринарна академія
(Харків, Україна), zhvan2012@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1107-449X>

Ігор КОЛЯДА

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти,
Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова
(Київ, Україна), kolyada.i.a.1968@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3802-9082>

Дипломатичні представництва Польської Республіки у Харкові (1921–1937 рр.): огляд проблематики та авторських рефлексій сучасної польської історіографії

DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2021.03.137>

УДК: 341.231(438):930.1:347-788.6.(477.54)

Анотація. Метою запропонованої статті є аналіз головних аспектів сучасної польської історіографії, присвяченої діяльності дипломатичної місії Польської Республіки у Харкові в 1920–1930-х рр. Основні дослідницькі завдання сформовані необхідністю з'ясування особливостей висвітлення вказаними вченими ключових напрямів й специфіки діяльності, умов праці та щоденного життя дипломатичних працівників, їх взаємодії з місцевою владою і дипломатичними місіями інших країн, реакції на Голодомор і Великий терор 1937 р. тощо. **Методологія** ґрунтується на традиційному застосуванні методів історіографічного аналізу і синтезу, які дозволили виокремити основні тематичні вектори та концептуальні висновки у працях польських вчених; використанні методів реконструкції проявів колективної пам'яті на прикладі вказаної групи наукових робіт з метою простеження взаємозв'язку між оцінками істориків та деякими суспільними уявленнями про міжвоєнний період минулого Харкова; порівнянні й типологізації домінуючих підходів і принципів до оцінки досліджуваної проблематики. **Наукова новизна** визначається відсутністю у вітчизняному науковому просторі аналогічних досліджень, присвячених вивченню доробку польських колег із історії дипломатичного представництва Польської Республіки, акредитованого у Харкові впродовж 1921–1937 рр. Широкий спектр залучених до аналізу праць, опрацювання з цією метою фондів польських бібліотек сприяло посиленню оригінальності статті, дозволило виявити історіографічні розбіжності і тотожності, об'єктивно оцінити емпіричну вартісність згадуваних праць. **Висновки.** Аналіз авторських рефлексій польських вчених щодо діяльності дипломатичних представництв Польської Республіки у Харкові 1921–1937 рр. дозволяє стверджувати про наявність в їхніх працях низки спільних узагальнюючих тверджень, в основі яких лежать нові фактологічні дані. Ідеться про констатацію поступового ускладнення умов для діяльності польських службовців, розгляд радянською владою їх як представників шпигунської

організації. Акцентовано увагу на таких історіографічних векторах, як наявність елементів розвідувальної діяльності в роботі дипломатичного представництва, негативного ставлення його службовців до офіційної антирелігійної політики СРСР, захист ними представників польської національної меншини, констатація в офіційних рапортах «катастрофи голоду на селі» в 1933 р., обставини ліквідації представництва та ін.

Ключові слова: Польська Республіка, Харків, дипломатичне представництво, генеральне консульство, історіографічні підходи.

Історія дипломатичних представництв Польської Республіки у Харкові впродовж 1921–1937 рр. є невід’ємною сторінкою дипломатичної служби сусідньої країни, становлення якої відбувалося в перші роки відновлення її державності. Прийдешній столітній ювілей початку дипломатичних взаємин між Польщею та радянською Україною після підписання Ризького миру є добрим приводом до аналізу наявної польської історіографії окресленої проблеми. Ранг дипломатичного представництва в місті змінювався залежно від процесів, що відбувалися під час трансформацій статусу України, а пізніше і втрати Харковом прав столиці республіки. Отже впродовж окресленого періоду в головному місті формально незалежної УСРР функціонували посольство (1921–1924 рр.), генеральне консульство (1924–1934 рр.) та консульство (1934–1937 рр.) II Речіпосполитої.

Діяльність кожного дипломатичного представництва Польщі, акредитованого на теренах СРСР, серед них і харківського, була надзвичайно важливою, оскільки саме його співробітники ставали єдиними, хто намагався захистити своїх співвітчизників у радянських реаліях. Напрями й особливості діяльності диппредставництва, умови праці та щоденного життя його персоналу, взаємодія з місцевою владою або дипломатичними місіями інших країн, реакція на Голодомор і Великий терор 1937 р. є дослідницькими полями польських істориків. Таким чином, мета запропонованої статті полягає в аналізі головних аспектів сучасної польської історіографії, присвяченої діяльності дипломатичної місії у Харкові в 1920–1930-х рр.

Насамперед, на нашу думку, слід зробити кілька пояснень. На сьогодні з упевненістю можна говорити про наявність сучасної польської історіографії з тематики історії польської дипломатії в 1920–1930-х рр. у Харкові. Під поняттям «сучасна історіографія» варто розуміти продукт інтелектуальної діяльності, котрий визначається такими рамками: «виникненням, сприйняттям і поширенням відповідних парадигм фахової діяльності, що адаптуються, застосовуються і вдосконалюються цією спільнотою»¹.

Інтерес дослідників до тієї чи іншої історичної тематики (у цьому випадку – історія польського дипломатичного представництва у Харкові) не виникає, образно кажучи, на порожньому місці, оскільки за ним, як визначив німецький історик і теоретик культури Й.Рюзен: «Завжди стоїть політична стратегія колективної пам’яті, переважно національної історичної думки»². Тому можна вважати цілком логічним, що у другій половині 1990-х рр. і в наступні роки польські історики звернулися до висвітлення минулого дипломатичної місії у Харкові. У цей час у Польщі в медійному просторі та

¹ *Зашкільняк Л.* Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. – Л., 2007. – С.11.

² Див.: *Кіян О.* Методологічні принципи історіографічного синтезу: антропологічний контекст і гносеологічні орієнтири // Наукові записки Кіровоградського пед. ун-ту. Сер. «Істор. науки». – Вип.13. – Кіровоград, 2010. – С.258.

суспільному дискурсі широкого розголосу набула тема Катинської трагедії – знищення в 1940 р. сталінським режимом польської військової еліти. Харків, про що свідчить уміщена на колишній будівлі НКВС меморіальна дошка, став одним із місць розстрілу понад 4 тис. польських офіцерів³.

Окремого дослідження з історії дипломатичних представництв Польської Республіки у Харкові в польській історіографії все ще немає. Автори у своїх студіях порівняно менше уваги приділяють першій половині ХХ ст.⁴ Зрештою окреслена тематика не належить до, скажімо так, топової інформації. Наприклад, в одному з останніх презентаційних видань, підготовленому співробітниками Архівного бюро МЗС Польщі та присвяченому історії дипломатії 1918–1939 рр., у розділі «Закордонні представництва» про харківське навіть не згадано⁵.

Потрібно відзначити, що історія польської дипломатичної місії у Харкові представлена джерелами, що зберігаються у фондах міністерства закордонних справ та генерального консульства Польської Республіки у Харкові (ф.565), в Архіві нових актів у Варшаві (Archiwum Akt Nowych w Warszawie), а також Центральному військовому архіві у Варшаві (Centralny Archiwum Wojskowy w Warszawie), і можуть слугувати основою до монографічного дослідження.

Підготовлений аналіз наявної літератури став можливим завдяки її опрацюванню у фондах Національної бібліотеки (Варшава), бібліотеки Ягеллонського університету (Краків), наукових бібліотек Університету М.Скłodовської-Кюрі (Люблін) та Університету М.Коперника (Торунь) у рамках наукового стажування професорки Л.Жванко при Нагороді імені І.Виговського під патронатом президента Республіки Польща А.Дуди (травень 2017 р.), фундатором якої виступають Студії Східної Європи Варшавського університету. Наукове стажування в Університеті М.Скłodовської-Кюрі (Люблін, жовтень – грудень 2017 р.) та Ягеллонському університеті (Краків, січень – березень 2018 р.) дозволило працювати над науковим проектом «Дипломатичні представництва Польської Республіки у Харкові (1921–1937 рр.)».

Історію представництва у Харкові, по-перше, фрагментарно відображено у фундаментальних колективних працях, присвячених польській дипломатії. По-друге, у напрацюваннях провідних польських дослідників, що займаються історією дипломатії й дотичними до неї темами, як-от Я.Брусський, А.Василевський, Т.Грайжул, М.Коласінський, М.Корнат, М.Крушинський, Р.Кушнеж, В.Матерський. По-третє, цікаві судження та оцінки діяльності своїх попередників представив Я.Ксьонжек, історик за фахом, а у 2003–2006 рр. – генеральний консул Республіки Польща у Харкові. По-четверте, окремі публікації вміщено в «Польському дипломатичному огляді» («Polski Przegląd Dyplomatyczny»), виданні Польського інституту міжнародних справ (Polski Instytut Spraw Międzynarodowych), одного з провідних аналітичних осередків у Центрально-Східній Європі⁶.

І, нарешті, необхідно відзначити безпрецедентний науковий збірник «Польська дипломатія на Сході у ХХ – початку ХХІ ст.», опублікований за результатами міжнародної конференції, присвяченої 15-річчю відновлення діяльності генерального консульства Республіки Польща у Харкові (відбулася у Харкові у червні 2010 р.). На його сторінках уміщено низку статей польських істориків, які десятиліття тому стали

³ Див.: [Електронний ресурс]: <https://tvn24.pl/swiat/tablica-ku-pamieci-polskich-oficerow-na-gmachu-nkwd-ga75474-3718858>

⁴ *Зашкільняк Л.* Сучасна світова історіографія. – С.233.

⁵ *Ceranka P., Szczerpanik K.* Tradycje polskiej dyplomacji 1918–1939 = Traditions of Polish diplomacy 1918–1939. – Warszawa, 2016. – 325 s.

⁶ Див.: [Електронний ресурс]: https://www.pism.pl/o_nas/o_Insty_tucie

дійсно науковим відкриттям у плані вивчення саме харківського періоду історії польського дипломатичного корпусу. Окремі наукові розвідки за деякий час переросли в наукові монографії й заповнили порожні ніші проблематики. Серед досліджень варто звернути увагу на студії Т.Граїжула (Вармінсько-Мазурський університет, Ольштин), який відтворив процес становлення, періоди діяльності посольства, генерального консульства, консульства Польської Республіки у Харкові, представив широку канву подій, пов'язану із життям та діяльністю представників дипломатичної місії⁷. Професор Я.Бруський (Ягеллонський університет, Краків), один із провідних дослідників окресленої тематики, у статті з красномовним заголовком «На Україні Раковського» відтворив період діяльності представництва впродовж 1921–1924 рр.⁸

А.Міхальський (Поморська академія, Слупськ) розглянув специфічний аспект діяльності консульства у Харкові, якою була розвідка⁹. Автор визначив чинники, що негативно впливали на функціонування польського представництва впродовж усього періоду діяльності, серед яких: постійне перебування працівників під наглядом радянського апарату безпеки, різні провокації, кардинально інші, ніж у Польщі, ідеологічні засади та реалії життя¹⁰.

Одну зі складових діяльності польських дипломатів, зокрема захист костелу, проаналізував В.Росовський (Католицький університет, Люблін), зазначивши, що політика більшовиків була направлена на ліквідацію релігії, храмів, а згодом і фізичне винищення священнослужителів та парафіян. Історик навів переконливі аргументи того, що вже від початку своєї діяльності посольство Польщі зіткнулося з тим, що «уряд обмежується досить незначним дотриманням Ризького договору, який, на жаль, не забезпечує повністю діяльність католицького кліру»¹¹. Зауважимо, що з роботою цього автора перегукується дослідження Р.Дзвонковського, присвячене історії костелу у СРСР 1917–1939 рр.¹²

Професор Г.Стронський проаналізував трагічність долі польської меншини в радянській Україні та її місця в дипломатії II Речіпосполитої. Автор дійшов такого важливого висновку, що до середини 1920-х рр. завдяки зусиллям польських дипломатів, не дивлячись на опір і небажання більшовицької влади співпрацювати, із радянської України до Польщі повернулися близько 200 тис. осіб¹³.

Даючи загальну оцінку праць польських авторів, слід наголосити, що вони не містять яких-небудь методологічних розбіжностей, а на їхніх сторінках подано фактологічний матеріал, що, враховуючи тематику, повторюється в різних виданнях, в окремих розвідках доповнено новими даними стосовно різних аспектів функціонування дипломатичного представництва у Харкові в хронологічно окреслений період. Усі дослідники сходяться на тому, що діяльність польських дипломатів відбувалася у надзвичайно складних умовах наростаючого тоталітаризму в Радянському Союзі, складовою якого від грудня 1922 р. стала й УСРР, проте, вони намагалися виконувати свої професійні обов'язки, доносити світові правду про трагедії, що розгорталися на сході України.

⁷ *Grajżul T.* Poselstwo i Konsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Charkowie w latach 1921–1937 // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.* – Olsztyn; Charków, 2010. – S.213–225.

⁸ *Bruski J.J.* Na Ukrainie Rakowskiego: Polskie placówki dyplomatyczne i konsularne na tereni USRR 1921–1924 // *Ibid.* – S.126–149.

⁹ *Michalski A.* Z działalności wywiadowczej Konsulatu RP w Charkowie w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. // *Ibid.* – S.226–239.

¹⁰ *Ibid.* – S.227.

¹¹ *Rosowski W.* Polska dyplomacja w obronie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Radzieckiej w latach 1921–1939 // *Ibid.* – S.279.

¹² *Dzwonkowski R.* Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939: zarys historii. – Lublin, 1997. – 477 s.

¹³ *Stroniski H.* Losy ludności Polskiej na Ukrainie Sowieckiej a dyplomacja II RP w latach 1921–1939 // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.* – S.249.

Польські історики, окреслюючи значення міжвоєнного двадцятиліття для становлення польської державності, розбудови її дипломатичних і консульських представництв, наголошують, що частина з них постала «у тій частині Європи, що жила за неприйнятними для цивілізованого світу законами». Від відносин з новим сусідом – СРСР, безумовно, залежав успіх польської дипломатії на цьому напрямку, а ті, на жаль, характеризувалися, як нестабільні. Це, на думку одного із провідних дослідників польсько-радянських взаємин 1920–1930-х рр. професора В.Матерського, виникало з характеру державного утворення – «тоталітарної ідеологічної держави, очільники якої не приховували своєї стратегічної мети, що полягала у знищенні демократичного (буржуазного) порядку і встановленні устрою, згідно догматів марксизму трактованих більшовиками»¹⁴.

Тим самим дослідники звернули увагу на надзвичайно складну ситуацію формування, а потім і функціонування польських дипломатичних представництв на теренах СРСР. Досить слушно окреслив відносини тогочасної Польщі з радянською державою Я.Бруський, автор праці, присвяченої діяльності дипломатичної та розвідувальної служби II Речіпосполитої в УСРР (1921–1926 рр.)¹⁵. Дослідник зазначив, що від часу підписання 1921 р. Ризького договору відносини між Польщею та радянською Росією, а згодом СРСР, перебували у стані своєїрідної «холодної війни», перериваючись окремими епізодами «відлиги»¹⁶.

Я.Ксьонжек так відзначає особливість перебування дипломатів саме у столиці радянської України: «Діяльність польського представництва у Харкові мала свою специфіку. На її прикладі видно, які нелегкі завдання мали виконувати працівники польської консульської служби на Сході. Це стосувалося всього періоду їх праці у “країні Рад”. Невизначеність, а попросту хаос, що панував на сході України на початку 1920-х рр., поступово припинився. Проте і примарна стабілізація пізніше трансформувалася у сталінську диктатуру, як інструмент терору проти місцевого населення та обмеження можливостей наших дипломатів. Наведені чинники надзвичайно негативно впливали не лише на діяльність консульств, а й на саме життя польських консулів у Харкові»¹⁷. Така ситуація, як зазначив Я.Ксьонжек в іншому дослідженні, призвела до того, що характер діяльності консульства був радше формальним, і у вирішенні багатьох питань, що стосувалися здебільшого допомоги місцевим полякам, співробітники були безсилимими¹⁸.

Першочергово польські дослідники наголошують, що поштовхом до створення новітньої дипломатії та формування основоположних засад розбудови системи дипломатичної та консульської мережі II Речіпосполитої, як, наприклад, на думку професора В.Скури, стало проголошення 11 листопада 1918 р. незалежності Польщі¹⁹. Автор досить скрупульозно відтворив цей процес, в окремих моментах порівнюючи створення подібних структур в інших державах, в яких виникали польські представництва. Умови створення національної дипломатичної служби проаналізовано в останньому томі чотиритомника «Історія польської дипломатії», на сторінках якої автори наголосили, що цей процес ускладнювався «не лише паралельним формуванням фактично з нічого апарату влади, а й ситуацією, коли Європа і світ шукали політичний баланс для завершення

¹⁴ *Materski W.* Na widzenie: II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943. – Warszawa, 2005. – S.5.

¹⁵ *Bruski J.J.* Między prometeizmem a Realpolitik: II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926. – Kraków, 2010. – S.83–106.

¹⁶ *Bruski J.J.* Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu. – Warszawa, 2008. – S.LII.

¹⁷ *Książek J.* Powstanie i działalność Poselstwa i Konsulatu Generalnego RP w Charkowie w okresie międzywojennym // *Polski Przegląd Dyplomatyczny: Kwartalnik Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych.* – 2006. – №2(30). – S.131–132.

¹⁸ *Książek J.* Historia Konsulatu Generalnego RP w Charkowie, fakty, refleksje, skojarzenia // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.* – S.201.

¹⁹ *Skóra W.* Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej: organizacja, kadry i działalność. – Toruń, 2006. – S.83.

війни. Більше того, його належало реалізувати в умовах потужних соціальних потрясінь, які охопили повоєнний континент, а у самій Польщі тривало вироблення засадничих принципів розбудови країни, політичного курсу та визначення її кордонів»²⁰.

Про зміну назви центральної дипломатичної інституції Польської Республіки в березні 1919 р. з міністерства зовнішніх на закордонних справ, під якою та функціонує й нині, засвідчуючи тяглість у царині польської дипломатії, наголосив у своїй монографії А.Василевський²¹.

Важливою сторінкою історії дипломатії Польщі є становлення її консульської служби. Однією із перших узагальнюючих праць, що фактично започаткувала після падіння комуністичного режиму у країні дослідження подібного характеру на нових методологічних підходах, стала монографія Т.Йонця. Автор, аналізуючи засади міжнародного та польського права, представив широку ретроспективу (впродовж 1918–1995 рр.) становлення та діяльності саме консульської служби²². Оцінюючи роботу польських консулів на теренах СРСР, серед них і працівників харківського представництва, він наголосив, що з кожним роком надання будь-якої допомоги місцевим полякам, громадянам СРСР, давалося генеральному консульству дедалі складніше, оскільки воно не мало ані умов, ані можливості захищати їх від систематичного позбавлення прав, переслідувань, репресій, а особливо протидіяти відправці у трудові табори, а пізніше фізичному знищенню²³.

У монографії А.Василевського, присвяченій історії польських консульств на східному напрямку дипломатії – на теренах СРСР у 1918–1939 рр. – серед інших, зосереджених у Мінську, Києві, Ленінграді, Тифлісі, Харбіні, подано коротку історичну довідку про функціонування харківського представництва. Цікаво, що вперше на сторінках польськомовної літератури вміщено фото будівлі по вул. Максиміліанівська, 15 (у 1920–1930-х рр. носила ім'я Раковського, а згодом Ольмінського), де впродовж 1924–1937 рр. розміщувалося дипломатичне представництво²⁴.

Одним з основоположних аспектів вивчення окресленої тематики є визначення статусу та місця харківського представництва в системі польської дипломатичної служби. Так, Т.Грайжұл, даючи оцінку ролі харківського представництва, послався на виступ міністра закордонних справ К.Скірмунта на засіданні уряду у серпні 1921 р., який наголосив на невідкладності справи захисту польських інтересів в Україні, а отже зростання ролі посольства саме у столиці радянської України²⁵. Ще одним фактором на користь якнайшвидшого відкриття дипломатичного представництва у Харкові, як визначив М.Крушинський, було сусідство Польщі з Україною як державою з «комуністичним устроєм». Існуючі потенційні загрози (ворожа пропаганда, шпигунство, можливість агресії) вели до збільшення обсягів та ускладнення діяльності польської місії²⁶.

За значенням та вагою представництво у Харкові, як наголосив у своєму дослідженні М.Корнат, не поступалося у політичному плані амбасаді Польщі в Москві, ба навіть мало «більше значення особливо з огляду на консульську діяльність»²⁷. На думку професора В.Скури, дипломатичне представництво II Речіпосполитої у

²⁰ Łossowski P. Historia dyplomacji polskiej (połowa X–XX w.). – T.4: 1918–1939. – Warszawa, 1975. – S.5.

²¹ Wasilewski A. Polska Służba Konsularna 1918–1939 (akty prawne, organizacja, działalność). – Toruń, 2004. – S.70–71.

²² Joniec T. Polska służba konsularna 1918–1995. – Warszawa, 1996. – 266 s.

²³ Ibid. – S.36.

²⁴ Wasilewski A. Polskie konsulaty na Wschodzie 1918–1939. – Warszawa, 2010. – S.46–49.

²⁵ Grajżұл T. Poselstwo i Konsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Charkowie... – S.213–214.

²⁶ Kruszyński M. Z działalności konsulatu polskiego w Charkowie do początku lat 30. XX w. // Stosunki polsko-ukraińskie: Historia i pamięć. – Toruń, 2008. – S.219.

²⁷ Kornat M. Posłowie i ambasadorzy polscy w Związku Sowieckim (1921–1932 i 1941–1943) // Polski Przegląd Dyplomatyczny: Kwartalnik Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. – 2004. – №5(25). – S.143.

Харкові склало невелику групу так званих «політичних» представництв, відкритих у Харбіні, Єрусалимі, Братиславі, Ужгороді, Мюнхені, Мінську, Тифлісі, Дубліні, Кенігсбергу та Берліні. Керівник представництва виконував функції у сфері дипломатичних відносин, концентруючись на спостереженні та попередньому аналізі подій, виступав посередником у контактах між місцевою владою та МЗС у Варшаві²⁸.

Окремі аспекти роботи польського консульства у Харкові, серед них початок діяльності, облаштування будівлі, співробітників та організаційну структуру, атмосферу роботи, бюджет, офіційні й неофіційні контакти з місцевою владою, візову та інші функції диппредставництва, контакти з місцевими поляками, співпрацю з розвідкою тощо розглянув у своїй статті М.Крушинський²⁹. На підставі опрацьованих архівних джерел історик дійшов висновку, що діяльність генерального консульства Польщі мала широкий характер, на яку негативно впливали складні польсько-радянські відносини³⁰.

У монографії М.Крушинського, присвяченій історії польської амбасаді в Москві в міжвоєнне двадцятиліття, подано сюжети про побутові умови життя консулів у Харкові, їх стосунки з місцевими поляками, участь у різних святкових заходах, організованих місцевою владою, особливості приватного життя в умовах радянської дійсності та ін. Цікаво, що повсякденне життя консулів у Харкові автор трактує як монотонне, і лише дві події – приїзд до міста послів Німеччини та Японії – внесли певний елемент новизни й урочистості³¹.

Надзвичайно складною сторінкою діяльності консульської установи у Харкові став період Голодомору, який знайшов своє відображення на сторінках польських досліджень. Так М.Крушинський, аналізуючи ставлення польських дипломатів до політики сталінського керівництва, направленої на винищення українського селянства, констатував: «Перебуваючи у такій нестерпній атмосфері, працівникам генерального консульства, навіть високого рангу, було важко стримати своє негативне ставлення до оточуючої дійсності й виконавців політики Кремля. Генеральний консул Ян Каршо-Седлевський під час Голодомору на власні очі бачив, що відбувалося на вулицях Харкова та в населених пунктах його консульського округу, своє зневажливе ставлення до СРСР проявляв демонстративно. Він відкрито ігнорував контакти з місцевими політиками, звівши спілкування з представниками НКЗС УСРР до телефонного режиму»³². Відкладений значний масив донесень і листів польських дипломатів до МЗС із приводу перебігу подій під час Великого голоду, що зберігається у варшавських архівах, майже одночасно побачив світ у двох публікаціях – збірнику документів за редакцією Р.Кушнежа³³ та фундаментальному зібранні джерел із розлогою вступною статтею, упорядкованому Я.Бруським³⁴. Саме ці видання змогли донести до польського читача трагедію України 1933 р. та спроби польських дипломатів удоступнити світу інформацію про неї. Я.Бруський зазначив, що генеральний консул у численних рапортах до МЗС подавав жакливу інформацію про «катастрофу голоду на селі»³⁵, про «чорні дошки» – «специфічний спосіб» розправи над

²⁸ Skóra W. Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej: organizacja, kadry i działalność. – S.99.

²⁹ Kruszyński M. Z działalności konsulatu polskiego w Charkowie... – S.218–250.

³⁰ Ibid. – S.247.

³¹ Kruszyński M. Ambasada RP w Moskwie 1921–1939. – Warszawa, 2010. – S.246–249, 252.

³² Ibid. – S.245.

³³ Kuśnierz R. Pomór w «raju bolszewickim»: Głód na Ukrainie w latach 1932–1933 w świetle polskich dokumentów dyplomatycznych i dokumentów wywiadu. – Toruń, 2008. – 205 s.

³⁴ Bruski J.J. Hołodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu. – Warszawa, 2008. – 786 s.

³⁵ Ibid. – S.341.

цілими селами, про «ударників», котрі забирали останнє зерно у селян³⁶, про мото-рошні випадки канібалізму³⁷.

Проблеми перебування польської дипломатичної місії у Харкові в часи наростання тоталітаризму в СРСР та періоду Великого терору проаналізовано в дослідженнях Р.Кушнежа³⁸. Автор надзвичайно влучно охарактеризував умови роботи польських дипломатів, наголосивши, що перебування їх у такій «специфічній» державі, якою був СРСР, завжди різнилося порівняно з іншими цивілізованими країнами, але те, що було в період Великого терору, не тільки не відповідало жодним дипломатичним нормам, а і просто здавалося звичним хамством та примітивізмом радянських спецслужб³⁹.

Апогеєм жажливих викликів, на думку Р.Кушнежа, з яким зіткнулося консульство Польської Республіки у Харкові, стала так звана «польська операція». 11 серпня 1937 р. нарком внутрішніх справ М.Єжов підписав наказ №00485, чим фактично дозволив «полювання на поляків», оскільки «в кожній особі польського походження бачили агента Пілсудського чи провокатора»⁴⁰.

Проблему закриття представництва у Харкові в контексті ліквідації трьох із наявних п'яти консульських установ II Речіпосполитої, що несподівано у квітні 1937 р. розпочав НКЗС СРСР, проаналізував у своїй монографії В.Матерський. Автор наголосив, що непотрібність дипустанов, на думку радянської сторони, крилася в тому, начебто всі поляки, котрі відчували зв'язок із Батьківщиною, уже виїхали під час масової репатріації, а залишилися тільки ті, хто з власної волі не скористався правом оптації⁴¹. В.Матерський установив, що у серпні 1937 р. було узгоджено не вигідне для Польщі компромісне рішення. Польська сторона погоджувалася на ліквідацію двох своїх представництв, а радянська дозволила зробити це не негайно, а в «розумних термінах»⁴².

Окремий блок досліджень становлять біографії одинадцяти польських дипломатів, які перебували у Харкові впродовж 1921–1937 рр., серед них посли в ранзі тимчасового повіреного у справах (*charge d'affaires*) Ф.Я.Пуласький (30 вересня – листопад 1921 р.), Л.Беренсон (5 грудня 1921 – липень 1922 рр.), Ф.Харват (10 липня 1922 – 26 серпня 1923 рр.), М.Шарота (1 вересня – 31 грудня 1923 р.); генеральні консули М.Свірський (1 березня – 31 вересня 1924 р.), К.Скшинський (1 жовтня 1924 – 18 червня 1928 рр.), С.Орачевський (19 червня – 7 грудня 1928 р.), А.Стебловський (8 грудня 1928 – 26 червня 1932 рр.), Я.Каршо-Седлевський (1 липня 1932 – 1 серпня 1934 рр.); консули С.А.Сосницький (1 серпня 1934 – 31 жовтня 1936 рр.), Т.Бжезинський (1 листопада 1936 – 16 грудня 1937 рр.)⁴³.

Окремі життєписи дипломатів розміщено на сторінках фундаментального «Польського біографічного словника» («Polski Słownik Biograficzny»). Його видання було започатковано у Кракові на початку 1930-х рр. Польською академією знань із метою збирання біографій видатних поляків, осіб, так чи інакше пов'язаних із Польщею, що проживали в ній чи поза її межами, від часів легендарного правителя західних полян Попеля (VIII–IX ст.). «Польський біографічний словник» – це спільний проект Польської академії наук та Польської академії знань у Кракові, що реалізується Інститутом історії ім. Т.Мантойфеля ПАН за фінансової підтримки міністерства науки та вищої школи в рамках національної

³⁶ Ibid. – S.XXX.

³⁷ Ibid. – S.233.

³⁸ *Kuśnierz R.* Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRS w warunkach Wielkiego Terroru (1937–1938) // *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.* – S.374–403.

³⁹ Ibid. – S.375.

⁴⁰ *Kuśnierz R.* Operacja Polska NKWD na Ukrainie (1937–1938) // *Scripta Historica.* – 2015. – №21. – S.179.

⁴¹ *Materski W.* Na widzenie: II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943. – S.484.

⁴² Ibid. – S.485.

⁴³ *Kruszyński M.* Ambasada RP w Moskwie 1921–1939. – S.322.

програми розвитку гуманітаристики⁴⁴. Фактично статті, уміщені у виданні, стали основою для написання біографічних сюжетів у спеціальних наукових розвідках, присвячених історії дипломатії Польщі цього періоду. Упродовж 1986–2011 рр. у різних томах, оскільки його принцип – наскрізна література, було опубліковано п'ять біографічних статей, присвячених Ф.Пулаському (1875–1956 рр.)⁴⁵, К.Скшинському (1891–1978 рр.)⁴⁶, А.Стебловському (1896–1941 рр.)⁴⁷, С.Сосницькому (1896–1962 рр.)⁴⁸ та М.Шароті (1876–1951 рр.)⁴⁹.

До перших томів, що побачили світ упродовж 1935–1938 рр., не потрапили біографії дипломатичних працівників Л.Беренсона (1882–1941 рр.), Т.Бжезинського (1896–1990 рр.), які на час виходу не могли відповідати принципу відбору персоналій для словника. Крім того, поза увагою укладачів залишилися постаті Ф.Харвата (1881–1943 рр.), М.Свірського (1886–? рр.), С.Орачевського (1889–1958 рр.), Я.Карша-Седлевського (1891–1955 рр.), Додатковими джерелами вивчення біографій є видання, що присвячені історії польських олімпійців (сюжет про легкоатлета С.Сосницького)⁵⁰, історії масонства (біографічна довідка про М.Шароту)⁵¹.

Інформацію про перших послів Я.Пуласького, Ф.Харвата вміщено на сторінках монографії Я.Бруського⁵². Автор навів поверхову та, як виявилось, помилкову оцінку службовця НКЗС УСРР, яку той дав Я.Пулаському: «Брак інформації свідчить про те, що він напевно є безбарвною політичною постаттю, а тому не маємо підстав опротестувати його призначення»⁵³. В іншій своїй праці, присвяченій діяльності перших польських дипломатичних представництв у радянській Україні, Я.Бруський подав характеристику Ф.Харвата, про якого говорили як про «досвідченого дипломата, спеціально надісланого з Варшави, оскільки, перебуваючи на дипломатичній службі у Відні, був добре обізнаний із українськими питаннями»⁵⁴. У монографії М.Крушинського вміщено короткі «біографічні ноти» дипломатів, серед яких – Я.Каршо-Седлевський, С.Орачевський, А.Стебловський⁵⁵.

Таким чином, з'ясовано, що попри достатню джерельну базу діяльність дипломатичних представництв Польської Республіки у Харкові в 1921–1937 рр. не стала предметом окремого біографічного дослідження. Водночас аналіз низки історіографічних праць, на рівні окремих розділів у фундаментальних виданнях, статей у наукових часописах та збірниках, дозволяє констатувати наявність помітного дослідницького інтересу до означеної проблематики. Після 1989 р. польські історики, серед іншого, почали активно вивчати становлення та діяльність дипломатичних представництв у СРСР на нових методологічних засадах. Ця тема програвала на тлі поширення резонансної інформації про карально-репресивну політику радянського періоду, утім зайняла свою історіографічну нішу,

⁴⁴ Жванко Л.М. Полонія Харкова XIX – початку XX ст. на сторінках польськомовних біографічних словників // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип.45(1). – Запоріжжя, 2016. – С.126.

⁴⁵ Szklarska-Lobmannowa A. Pułaski Franciszek Jan // Polski Słownik Biograficzny. – T.XXIX/3, zes.122. – Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1986. – S.374–380.

⁴⁶ Kaczmarek Z. Skrzyński Konstanty // Ibid. – T.XXXVIII/3. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1997–1998. – S.463–465.

⁴⁷ Kowalski Z.G. Adam Stebłowski // Ibid. – T.XLIII. – Warszawa; Kraków, 2004–2005. – S.48–49.

⁴⁸ Jurek T.T. Stanisław Adam Sośnicki // Ibid. – T.XL. – Warszawa; Kraków, 2000–2001. – S.615–616.

⁴⁹ Marcei Szarota // Ibid. – T.XLVII. – Warszawa; Kraków; Gdańsk, 2010–2011. – S.109–112.

⁵⁰ Tuszyński B. Polscy olimpijczycy XX w. (1924–2002). – T.2: N–Z. – Wrocław, 2004. – С.207.

⁵¹ Hass L. Masoneria polska XX w.: losy, loże, ludzie. – Warszawa, 1993. – S.308.

⁵² Bruski J.J. Między prometeizmem a Realpolitik... – S.86, 96.

⁵³ Ibid. – S.86.

⁵⁴ Bruski J.J. Na Ukrainie Rakowskiego... – S.132.

⁵⁵ Kruszyński M. Ambasada RP w Moskwie 1921–1939. – S.289, 295, 298.

органічно поєднавшись із напрацюваннями про посилення ідеологічного контролю, боротьбу зі шпигунським рухом та міжнародні відносини в період між світовими війнами.

У рамках дослідження роботи польського дипломатичного представництва у Харкові в 1920–1930-х рр. головними тематичними векторами стали особливості діяльності, умови праці та щоденного життя співробітників, взаємодія з місцевою владою і дипмісіями інших країн, реакція на Голодомор і Великий терор 1937 р., життєписи очільників посольства й генерального консульства тощо. Визначено, що домінуюча оцінка авторів зводилася до констатації поступового ускладнення повсякденної роботи під впливом наростаючої атмосфери підозри з боку радянських органів влади та держбезпеки. Іншою помітною рисою польської історіографії стало акцентування уваги на гуманітарному напрямі діяльності дипломатичних представництв й уникнення навіть гіпотетичного обговорення ймовірної участі співробітників у зборі розвідувальної інформації, що, на фоні тогочасної міжнародної ситуації, було цілком звичним явищем.

REFERENCES

1. Bruski, J.J. (2008). *Holodomor 1932–1933: Wielki Głód na Ukrainie w dokumentach polskiej dyplomacji i wywiadu*. Warszawa: Polski Instytut Spraw Międzynarodowych. [in Polish].
2. Bruski, J.J. (2010). *Między prometeizmem a Realpolitik: II Rzeczpospolita wobec Ukrainy Sowieckiej 1921–1926*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica». [in Polish].
3. Bruski, J.J. (2010). Na Ukrainie Rakowskiego: Polskie placówki dyplomatyczne i konsularne na tereni USRR 1921–1924. *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.*, 126–149. Olsztyn; Charków. [in Polish].
4. Ceranka, P., Szczepanik, K. (2016). *Tradycje polskiej dyplomacji 1918–1939 = Traditions of Polish diplomacy 1918–1939*. Warszawa: Ministerstwo Spraw Zagranicznych; Biuro Archiwum i Zarządzania Informacją; Wydawnictwo Sejmowe. [in Polish].
5. Dzwonkowski, R. (1997). *Kościół katolicki w ZSSR 1917–1939: zarys historii*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL. [in Polish].
6. Grajżul, T. (2010). Poselstwo i Konsulat Rzeczypospolitej Polskiej w Charkowie w latach 1921–1937. *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.*, 213–225. Olsztyn; Charków. [in Polish].
7. Hass, L. (1993). *Masoneria polska XX w.: loży, loże, ludzie*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Polczek Polskiego Czerwonego Krzyża. [in Polish].
8. Joniec, T. (1996). *Polska służba konsularna 1918–1995*. Warszawa: Scholar. [in Polish].
9. Jurek, T.T. (2000–2001). Stanisław Adam Sońnicki. *Polski Słownik Biograficzny, XL*. Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. [in Polish].
10. Kaczmarek, Z. (1997–1998). Skrzyński Konstanty. *Polski Słownik Biograficzny, XXXVIII/3*, 463–465. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk. [in Polish].
11. Kijan, O. (2010). Metodolohichni pryntsyipy istoriohrafichnoho syntezy: antropolohichni kontekst i hnoseolohichni oriientyry. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho ped. un-tu*. Ser. «Istor. nauky», 13, 250–260. [in Ukrainian].
12. Kornat, M. (2004). Poslowie i ambasadorzy polscy w Związku Sowieckim (1921–1932 i 1941–1943). *Polski Przegląd Dyplomatyczny: Kwartalnik Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych*, 5(25), 128–203. [in Polish].
13. Kowalski, Z.G. (2004–2005). Adam Stebłowski. *Polski Słownik Biograficzny, XLIII*. Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. [in Polish].
14. Kruszyński, M. (2008). Z działalności konsulatu polskiego w Charkowie do początku lat 30. XX w. *Stosunki polsko-ukraińskie: Historia i pamięć*, 218–250. Toruń. [in Polish].
15. Kruszyński, M. (2010). *Ambasada RP w Moskwie 1921–1939*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej; Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. [in Polish].
16. Książek, J. (2006). Powstanie i działalność Poselstwa i Konsulatu Generalnego RP w Charkowie w okresie międzywojennym. *Polski Przegląd Dyplomatyczny: Kwartalnik Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych*, 3(30), 131–154. [in Polish].
17. Książek, J. (2010). Historia Konsulatu Generalnego RP w Charkowie, fakty, refleksje, skojarzenia. *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.*, 197–212. Olsztyn; Charków. [in Polish].
18. Kuśnierz, R. (2008). *Pomór w «rafu bolszewickim»: Głód na Ukrainie w latach 1932–1933 w świetle polskich dokumentów dyplomatycznych i dokumentów wywiadu*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek. [in Polish].
19. Kuśnierz, R. (2010). Funkcjonowanie polskich placówek dyplomatycznych w ZSRR w warunkach Wielkiego Terroru (1937–1938). *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.*, 374–403. Olsztyn; Charków. [in Polish].
20. Kuśnierz, R. (2015). Operacja Polska NKWD na Ukrainie (1937–1938). *Scripta Historica*, 21, 171–184. [in Polish].
21. Łosowski, P. (Ed.). (1975). *Historia dyplomacji polskiej (połowa X–XX w.)*, 4: 1918–1939. Warszawa: Wydaw. Naukowe PWN. [in Polish].
22. Majchrowski, J.M. (Ed.). (1994). *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa: BGW. [in Polish].
23. Materski, W. (2005). *Na widzieć: II Rzeczpospolita wobec Sowietów 1918–1943*. Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN. [in Polish].
24. Michalski, A. (2010). Z działalności wywiadowczej Konsulatu RP w Charkowie w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.*, 226–239. Olsztyn; Charków. [in Polish].
25. Rosowski, W. (2010). Polska dyplomacja w obronie Kościoła rzymskokatolickiego na Ukrainie Radzieckiej w latach 1921–1939. *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.*, 275–289. Olsztyn; Charków. [in Polish].
26. Skóra, W. (2006). *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej: organizacja, kadry i działalność*. Toruń: Wydaw. Adam Marszałek. [in Polish].
27. Stroński, H. (2010). Losy ludności Polskiej na Ukrainie Sowieckiej a dyplomacja II RP w latach 1921–1939. *Polska dyplomacja na Wschodzie w XX – początkach XXI w.*, 248–273. Olsztyn; Charków. [in Polish].
28. Szklarska-Lohmannowa, A. (1986). Pułaski Franciszek Jan. *Polski Słownik Biograficzny, XXIX/3*, 122, 374–380. Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź: Zakład Narodowy Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. [in Polish].

29. Tuszyński B. (Ed.). (2004). *Polscy olimpijczycy XX wieku (1924–2002)*, 2: N–Z. Wrocław: Europa. [in Polish].
30. Wasilewski, A. (2004). *Polska Służba Konsularna 1918–1939 (akty prawne, organizacja, działalność)*. Toruń: Wydaw. Adam Marszałek. [in Polish].
31. Wasilewski, A. (2010). *Polskie konsulaty na Wschodzie 1918–1939*. Warszawa: Agencja Reklamowo-Wydawnicza Arkadiusz Grzegorzczak. [in Polish].
32. Zashkilniak, L. (2007). *Suchasna svitova istoriografiiia*. Lviv: PAIS. [in Ukrainian].
33. Zhvanko, L.M. (2016) Polonija Kharkova XIX – pochatku XX st. na storinkakh polskomovnykh biohrafichnykh slovnykiv. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 45(1), 125–132. [in Ukrainian].

Liubov ZHVANKO

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Leading Specialist of the Research Department,
Kharkiv State Zooveterinary Academy
(Kharkiv, Ukraine), zhvan2012@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1107-449X>

Ihor KOLIADA

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at Department of Teaching Methods Social Sciences and Gender Education,
National Pedagogical M.Drahomanov University
(Kyiv, Ukraine), kolyada.i.a.1968@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3802-9082>

Diplomatic Missions of the Republic of Poland in Kharkiv (1921–1937): Review of Issues and Author's Reflections of Modern Polish Historiography

Abstract. The method of the proposed article is an analysis of the main aspects of modern Polish historiography, devoted to the activities of the diplomatic mission of the Republic of Poland in Kharkov in the 1920–1930s. The main research tasks form the need to take into account the features of coverage, identified by key areas and specific activities, cooperation and thus the lives of diplomats, their interaction with local authorities and diplomatic missions of other countries, response to the Holodomor and the Great Terror of 1937 and more. The methodology is based on the traditional application of methods of historiographical analysis and synthesis, which allowed to separate the main thematic vectors and conceptual results in the process of Polish scientists; the latest reconstruction methods used show the collective memory in the examples of certain groups of scientific works in order to promote the involvement of the relationship between the assessments of historians and the activities of public insecurity in the interwar period of the past of Kharkiv; comparison and typology of dominant approaches and principles to the assessment of the studied issues. Scientific news acknowledges the lack of similar research in the domestic scientific space, devoted to the study of the work of Polish colleagues on the history of the diplomatic mission of the Republic of Poland, accredited in Kharkov during 1921–1937, allowed to identify historiographical differences and totality, to actively assess the empirical value mentioned for the purpose. **Conclusions.** Analysis of the author's reflexes of the Polish countries related to the activities of the diplomatic missions of the Republic of Poland in Kharkiv (1921–1937) allows us to assert the existence in their workplaces of common generalizing hardness on the basis of new factual data. It is a question of a statement of gradual promulgation of conditions for activity of the Polish employees, consideration of the Soviet power of them as representatives of the spy organization. Emphasis is placed on such historiographical vectors as: the presence of elements of intelligence in the work with the diplomatic mission, the negative involvement of its employees in the official anti-religious policy of the USSR, the protection of their Polish minority, the official reports “famine catastrophe” in 1933, circumstances of liquidation of the representative office, etc.

Keywords: Republic of Poland, Kharkiv, diplomatic mission, consulate general, historiographical approaches.